

IBN HISHOMNING "QOTRUN-NADO VA BALLUS-SADO" ASARINING NAHV ILMIDAGI AHAMIYATI

Oriental Universiteti
2-kurs magistranti
Yo'Ichiboyev Muslimjon

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'rta asrlarning buyuk arab tilshunosi Ibn Hishom al-Ansoriyning (1309–1360) "Qotrun-nado va ballus-sado" asarining arab nahv ilmidagi o'rni va ahamiyati ilmiy jihatdan tahlil etilgan. Asarning tuzilishi, mazmuni, talimiy metodologiyasi, shuningdek, uni Sibavayhi, az-Zamaxshariy va Ibn Hojib kabi olimlarning asarlari bilan qiyosiy tahlili amalga oshirilgan. Maqolada asarning an'anaviy va zamonaviy arab tili ta'limidagi o'rni, uning o'quv qo'llanma sifatidagi ahamiyati bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Ibn Hishom, Qotrun-nado, nahv ilmi, arab grammatikasi, i'rob, ism, fe'l, harf, Basra va Kufa maktablari, arab tili ta'limi

Аннотация: В данной статье проводится научный анализ значения труда выдающегося средневекового арабского лингвиста Ибн Хишама аль-Ансари (1309–1360) «Катр ан-нада ва балл ас-сада» в науке арабского синтаксиса (нахв). Рассматриваются структура и содержание сочинения, его дидактическая методология, а также сравнительный анализ с трудами таких учёных, как Сибавейхи, аз-Замахшари и Ибн Хаджиб. Статья освещает место данного произведения в традиционном и современном преподавании арабского языка и его значение как учебного пособия.

Ключевые слова: Ибн Хишам, Катр ан-нада, наука о нахве, арабская грамматика, араб, имя, глагол, частица, школы Басры и Куфы, преподавание арабского языка

Abstract: This article provides a scholarly analysis of the significance of the work "Qatr al-Nada wa Ball al-Sada" by the eminent medieval Arab linguist Ibn Hisham al-Ansari (1309–1360) in the science of Arabic syntax (nahw). It examines the structure and content of the work, its pedagogical methodology, and a comparative analysis with the works of scholars such as Sibawayhi, al-Zamakhshari, and Ibn Hajib. The article discusses the place of this work in both traditional and contemporary Arabic language teaching and its value as an instructional manual.

Keywords: Ibn Hisham, Qatr al-Nada, nahw science, Arabic grammar, i'rab, noun, verb, particle, Basra and Kufa schools, Arabic language teaching

Kirish

Arab tili grammatikasi — nahv ilmi — islom sivilizatsiyasining eng muhim intellektual yutuqlaridan biri hisoblanadi. Bu ilm VII asrda Basra va Kufa shaharlarida paydo bo'lib, keyingi asrlarda ulkan rivojlanish yo'lini bosib o'tdi. Nahv ilmining rivojida ko'plab buyuk allomalar o'z hissalarini qo'shganlar. Ularning orasida XIV asrda yashab ijod etgan Jamoliddin Abdulloh ibn Yusuf ibn Hishom al-Ansoriy (1309–1360) alohida o'rin egallaydi.

Ibn Hishomning "Qotrun-nado va ballus-sado" asari yozilganidan beri yetti asr o'tgan bo'lsa-da, u hanuz arab tili nahvini o'rganishda asosiy manba sifatida foydalanilmoqda. Ushbu maqolada mazkur asarning nahv ilmidagi ahamiyatini, tuzilishi va metodologiyasini, shuningdek, Arab tilshunoslik an'anasida tutgan o'rnini ilmiy jihatdan ko'rib chiqamiz.

I. Ibn Hishom al-Ansoriy: hayoti va ilmiy merosi

Jamoliddin Abdulloh ibn Yusuf ibn Ahmad ibn Abdulloh ibn Hishom al-Ansoriy al-Misriy hijriy 708 yil Zulqa'da oyida (milodiy 1309 yil aprel) Qohirada tug'ilgan. U o'z davrining taniqli ustozlaridan — Ibn Taylabdan, Shayx Abul-Husayn al-Mizziydan va boshqa allomalardan ta'lim oldi. Arab tili va grammatikasida o'ziga xos maktab yaratgan Ibn Hishom haqida mashhur arab tarixchisi Ibn Xaldun (1332–1406): "Ibn Hishom Sibavayhi va undan ham ortiqroq nahvni bilgan", deb yozgan.

Ibn Hishom umri davomida arab tili ilmiga bag'ishlangan 20 dan ortiq asar ta'lif qilgan. Uning asarlari orasida nahv ilmini turli darajalarda o'rgatishga mo'ljallangan qo'llanmalar alohida o'rin egallaydi. Alloma hijriy 761 yil Zulqa'da oyida (milodiy 1360 yil) Qohirada vafot etdi. Uning asarlari Sharq va G'arb mamlakatlari universitetlarida bugun ham o'qitilmoqda.

Ibn Hishomning asosiy asarlari quyidagilardan iborat: nahv ilmini mukammal bayon etuvchi "Mug'ni-l-labib an kutubi-l-a'oriy", o'rta darajadagi talabalar uchun mo'ljallangan "Qotrun-nado va ballus-sado", boshlang'ich daraja uchun yozilgan "Al-A'robiy an qavo'idi-l-i'rob", sharhlar va tushuntirishlarni o'z ichiga olgan "Audohu-l-masalik ila alfiyyati Ibni Molik" hamda «Sharhu Shuzozo-z-zahab» kabi asarlar.

II. "Qotrun-nado va ballus-sado": tuzilishi va mazmuni

"Qotrun-nado va ballus-sado" nomi arabcha "shudring tomchisi va shabnamning ho'l bo'lishi" ma'nosini anglatib, bu nom asarning nozik va aniq uslubini ramziy ifodalaydi. Asar Ibn Hishomning ustози Ibn Molikning (1204–1274) mashhur "Alfiyya" asarining metodologiyasiga asoslanib, o'rta darajadagi arab tili talabalariga mo'ljallangan qo'llanma sifatida yozilgan.

Asar ikki asosiy qismdan iborat: birinchi qism — asosiy matn (matn), ikkinchi qism — muallif tomonidan yozilgan sharh (sharh). Bu yondashuv o'quvchiga avval qoidani qisqa va lo'nda shaklda o'zlashtirish, so'ngra sharh orqali uni chuqurroq

tushunish imkonini beradi. Asarda arab tilining barcha asosiy grammatik mavzulari — ism, fe'l, harf, i'rob, bino, marfu', mansub, majrur, jazm holatlari — izchil va mantiqiy tartibda yoritilgan.

Asarning tuzilishi quyidagi asosiy bo'limlarni o'z ichiga oladi: so'z turlari (ism, fe'l, harf) va ularning belgilari; i'rob va bino ta'riflari hamda turlari; marfu' ismlar (fa'il, noibul-fa'il, mu'tado, xabar va boshqalar); mansub ismlar (maf'ul bih, hol, tamiy, istisno va boshqalar); majrur ismlar (harf jarr bilan, idofat orqali); jawazim (fe'lni jazm qiluvchi hodisalar); va nihoyat, keng tushuntirish va misollar bilan boyitilgan sharh qismi.

III. Asarning metodologik xususiyatlari

"Qotrun-nado" asarining metodologik jihatdan eng muhim xususiyati — uning aniqlik va lo'ndaligidir. Ibn Hishom har bir grammatik qoidani avval qisqa va lo'nda ta'rif shaklida beradi, so'ngra uni Qur'on oyatlari, hadislar va arab she'riyatidan olingan misollar orqali asoslaydi. Bu yondashuv grammatik qoidalarni nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham o'zlashtirishga yordam beradi.

Asarning yana bir muhim xususiyati — Basra va Kufa nahv maktablarining qarashlarini qiyosiy tahlil qilishidir. Ibn Hishom ko'p hollarda ikkala maktabning fikrlarini keltiradi va ularning kuchli va zaif tomonlarini ko'rsatadi. Bu yondashuv o'quvchiga arab grammatikasi tarixini kengroq tushunish imkonini beradi. Masalan, "fa'il" tushunchasi yoki fe'lning vaqt toifalari masalasida Basra va Kufa maktablari o'rtasidagi farqlar asarda juda aniq ifodalangan.

Ibn Hishom asarida i'rob — so'z oxiridagi harakat o'zgarishini — arab nahvining markaziy kategoriyasi sifatida talqin etadi. Uning ta'rifiga ko'ra, i'rob — jumlada so'zning boshqa so'zlarga bo'lgan munosabatini ifodalovchi o'zgarishdir. Bu ta'rif Sibavayhning "al-Kitob" asaridagi ta'rifdan ancha soddalashtirilgan va amaliy o'qitishga ko'proq mo'ljallangan.

Asardagi misollar tanlovida ham o'ziga xos metodologiya ko'zga tashlanadi: Qur'on oyatlaridan olingan misollar grammatik qoidaning asosi sifatida keltiriladi; hadislardan olingan misollar qoidani kuchaytiruvchi dalil vazifasini o'taydi; klassik arab she'riyatidan olingan misollar esa estetik va badiiy jihat uchun xizmat qiladi. Bu uch qatlamli tizim asarning ham ilmiy, ham ta'limiy, ham adabiy jihatdan pishiq ekanligini ko'rsatadi.

IV. Asarning Sibavayhi, az-Zamaxshariy va Ibn Hojib asarlari bilan qiyosiy tahlili

Arab nahv ilmining tarixida bir-birini to'ldirib kelgan bir qator asosiy qo'llanmalar mavjud. Ularni qiyosiy tahlil qilish "Qotrun-nado"ning o'rnini aniqroq belgilashga yordam beradi.

Sibavayhining "al-Kitob" asari (VIII asr) arab grammatikasining birinchi va eng to'liq ensiklopediyasi hisoblanadi. U 1000 dan ortiq sahifadan iborat bo'lib, barcha grammatik masalalarni batafsil muhokama qiladi. Biroq uning murakkab uslubi va katta hajmi uni boshlang'ich va o'rta darajadagi talabalar uchun qiyin qiladi. "Qotrun-nado" esa aynan shu kamchilikni to'ldirish maqsadida yozilgan — u "al-Kitob"dagi asosiy g'oyalarni sodda va izchil tarzda bayon etadi.

Az-Zamaxshariyning "al-Mufasssal" asari (XII asr) ham nahv va sarfni birlashtirgan keng qamrovli asar bo'lib, grammatik masalalarni juda aniq va tizimli bayon etadi. Biroq mo'taziliy ilohiyot ta'siri va ba'zan ortiqcha murakkab tahlil "al-Mufasssal"ni faqat yuqori darajadagi mutaxassislar uchun qulay qiladi. Ibn Hishom bu asardan ko'p foydalangan, ammo o'z asarini ancha sodda va amaliy yo'nalishda yaratdi.

Ibn Hojibning "al-Kofiya" asari (XIII asr) o'z hajmi jihatidan "Qotrun-nado"ga eng yaqin asar hisoblanadi. U ham o'rta darajadagi talabalarga mo'ljallangan va qisqa, lo'nda qoidalardan iborat. Biroq "al-Kofiya" ko'proq mantiqiy-falsafiy yondashuv bilan yozilgan bo'lsa, "Qotrun-nado" grammatik qoidalarni bevosita Qur'on va she'riyat matni orqali asoslaydi. Bu jihatdan Ibn Hishomning asari o'qitishda ko'proq qulaylik yaratadi.

V. Asarning ta'limiy ahamiyati va an'anaviy madrasalarda tutgan o'rni

"Qotrun-nado va ballus-sado" asari yozilgan zamondan buyon arab tili o'rgatilgan madrasalarda doimiy ravishda o'quv qo'llanmasi sifatida qo'llanilgan. Movarounnahrning Buxoro, Samarqand, Xiva va Qo'qon madrasalarida ham bu asar nahv fanining o'rta bosqichida o'qitilib kelingan.

Asarning ta'limiy ahamiyati bir necha omil bilan belgilanadi. Birinchidan, asarning hajmi o'quv yilida to'liq o'rganishga qulay bo'lib, u asosiy grammatik kategoriyalarni to'liq qamrab oladi. Ikkinchidan, asardagi ta'rif va misollar xotirada mustahkam qolishi uchun ritmik uslubda yozilgan. Uchinchidan, asarning sharh qismi o'qituvchiga dars jarayonini boyitish uchun keng imkoniyat beradi. To'rtinchidan, Qur'on oyatlariga ko'p murojaat qilish asarni diniy ta'lim bilan uzviy bog'laydi.

O'rta asrlarda "Qotrun-nado"ga yuzdan ortiq sharh va hashiyalar yozilganligi bu asarning ilmiy muhitda qanchalik katta e'tibor qozonganligini ko'rsatadi. Muhim sharhlar orasida muallif Ibn Hishomning o'z sharhi, Ibn Aqil al-Hamadoniyning sharhi va Xolid al-Azhariyning mashhur sharhi alohida o'rin tutadi.

VI. Asarning zamonaviy arab tili ta'limidagi o'rni

Zamonaviy davrda "Qotrun-nado va ballus-sado" asari dunyo bo'ylab arab tili o'quv muassasalarida o'z ahamiyatini saqlab qolmoqda. Misr, Suriya, Saudiya Arabistoni va boshqa arab mamlakatlarining diniy oliy o'quv yurtlarida bu asar hanuz

o'quv dasturiga kiradi. O'zbekistonda ham Toshkent islom universiteti va bir qator madrasalarda ushbu asar o'qitilmoqda.

Raqamli texnologiyalar rivojlanishi bilan birga asarning elektron nashrlari va sharhlari ham keng tarqalmoqda. Arabik.uz, islamweb.net kabi platformalarda asarning matn va sharhlari bepul taqdim etilmoqda. Shuningdek, YouTube va boshqa video platformalarda asarni o'rgatuvchi yuzlab video darslar mavjud bo'lib, bu asarning zamonaviy ta'limdagi dolzarbligidan dalolat beradi.

Zamonaviy lingvistika nuqtai nazaridan "Qotrun-nado" asarini baholasak, uning struktural tilshunoslik printsiplari bilan uyg'unligini ko'rish mumkin. Asardagi so'z turkumlari tasnifi, sintaktik munosabatlar tahlili va grammatik kategoriyalar ierarxiyasi zamonaviy formal grammatika nazariyalariga mos keladi. Bu esa asarni nafaqat an'anaviy, balki zamonaviy lingvistik tadqiqotlar uchun ham qimmatli manba sifatida ajratib ko'rsatadi.

Xulosa

Ibn Hishom al-Ansoriyning "Qotrun-nado va ballus-sado" asari arab nahv ilmining eng muhim qo'llanmalaridan biri bo'lib, yetti asrdan ortiq vaqt davomida o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Asar quyidagi xususiyatlari bilan boshqa grammatika qo'llanmalaridan ajralib turadi: qoidalarining lo'nda va aniq bayoni; Qur'on, hadis va she'riyatdan olingan keng misollar bazasi; Basra va Kufa maktablarining qarashlarini ob'ektiv qiyosiy tahlili; o'rta darajadagi talabalarga moslashtirilgan o'quv metodologiyasi.

Asarning nahv ilmidagi ahamiyati shundaki, u Sibavayhidan Ibn Molikgacha bo'lgan grammatik an'anani mukammal sintez qilgan holda, kelajak avlodlarga sodda va amaliy tarzda yetkazadi. Bu xususiyatlar "Qotrun-nado"ni nafaqat tarixiy yodgorlik, balki tirik ilmiy meros sifatida bugun ham dolzarb qilmoqda.

O'zbek Arab tilshunosligi va ta'lim tizimi uchun ushbu asarni chuqur o'rganish, unga o'zbek tilidagi izohli sharh yozish va zamonaviy o'quv dasturlariga kiritish muhim vazifalardan biri bo'lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Ibn Hishom al-Ansoriy, Jamoliddin Abdulloh. Qotrun-nado va ballus-sado (matn va sharh). — Bayrut: Dor al-Fikr, 2001.
2. Ibn Hishom al-Ansoriy, Jamoliddin Abdulloh. Mug'ni-l-labib an kutubi-l-a'oriy. — Bayrut: Dor al-Fikr, 1985. — 2 jild.
3. Ibn Hishom al-Ansoriy, Jamoliddin Abdulloh. Al-A'robiy an qavo'idi-l-i'rob. — Damashq: Dor al-Qalam, 1988.
4. Ibn Hishom al-Ansoriy, Jamoliddin Abdulloh. Audohu-l-masalik ila alfiyyati Ibni Molik. — Bayrut: Dor al-Jil, 1979. — 4 jild.

5. Sibawayhi, Amr ibn Usmon. Al-Kitob. — Qohira: Maktabatu-l-Xonajiy, 1988. — 5 jild.
6. Az-Zamaxshariy, Abulqosim Mahmud. Al-Mufasssal fi san'ati al-i'rob. — Bayrut: Dor al-Jil, 1990.
7. Ibn Hojib, Jamoliddin. Al-Kofiya fi-n-nahv. — Bayrut: Dor al-Kutub al-Ilmiyya, 1982.
8. Ibn Molik, Jamoliddin Muhammad. Al-Alfiyya fi-n-nahv va-s-sarf. — Bayrut: Dor al-Ma'rifa, 1995.
9. Ibn Aqil al-Hamadoni, Bahouddin. Sharhu Ibn Aqil ala alfiyyati Ibni Molik. — Qohira: Dor at-Turoth, 1980. — 2 jild.
10. Al-Azhariy, Xolid ibn Abdulloh. Sharhu Qotri-n-nada va balli-s-sada. — Bayrut: Maktabatu-l-Asriyya, 2005.
11. Ibn Xaldun, Abdurrahmon. Muqaddima. — Bayrut: Dor al-Kutub al-Ilmiyya, 1993.
12. As-Suyutiy, Jaloliddin. Bug'yatu-l-vu'ot fi tabaqoti-l-lug'aviyyin va-n-nuhot. — Bayrut: Dor al-Fikr, 1979. — 2 jild.
13. Al-Qifti, Ali ibn Yusuf. Inbahu-r-ruvot ala anbah-n-nuhot. — Qohira: Dor al-Fikr al-Arabiy, 1982. — 4 jild.
14. Versteegh, Kees. The Arabic Language. — Edinburgh: Edinburgh University Press, 1997.
15. Carter, Michael G. Sibawayhi. — London: I.B. Tauris, 2004.
16. Owens, Jonathan. The Foundations of Grammar: An Introduction to Medieval Arabic Grammatical Theory. — Amsterdam: John Benjamins, 1988.
17. Levin, Aryeh. The Grammatical Terms of Sībawayhi. — Jerusalem: The Israel Academy of Sciences and Humanities, 1994.
18. Ibrohimov, Ne'matulloh; Yusupov, Muhammad. Arab tili grammatikasi. — Toshkent: Toshkent islom universiteti, 2008. — 2 jild.
19. Bodiriy, Do'stmuhammad Nasriddin. Nahv darsligi 1, 2. — Toshkent: Hilol nashr, 2019.
20. Ahrorov, Ibodulloh. Taysirus sarf. — Toshkent: Movarounnahr, 2015.
21. Hikmatov, Abduqayum. Nahv darsligi. — Toshkent: O'zbekiston, 2016.
22. www.arabik.uz — Arab tili ta'limi portali. [Elektron manba]. URL: <https://www.arabik.uz> (murojaat sanasi: 2025-yil).